

OLÁH SÁNDOR

EGY SZÉKELY FALU VENDÉGMUNKÁS-POTENCIÁLJA (1990–1993)

Az időszakos külföldi munkavállalás az 1989-es romániai fordulat után jelentkezett országszerte, a folyamat máig tart. Miután megszűntek az utazást nehezítő jogi korlátozások, az állampolgárok otthon tarthatták útlevelüket, a hatóságok nem szabályozták az országhatárok átlépésének időpontját és alkalmait, a külföldi kereseti lehetőségek tízezreket indítottak útnak.

Vizsgálatunk elsősorban leíró jellegű, a külföldi munkavállalás gazdasági, társadalmi vonatkozásait kutatjuk a helyi „kibocsátó” környezetben. Kitérünk arra, mit jelent ez az egyén, a család és a település társadalmának életében; következtetésként a székelyföldi rurális régióban várható jövőbeni tendenciát fogalmazzuk meg. Munkánk két részből áll: 1. a külföldi munkavállalásra vonatkozó empirikus adatgyűjtés és 2. a kapott adatok rendszerezése és értelmezése. A tapasztalati anyagot kikérdezéssel és megfigyeléssel gyűjtöttük.¹

A külföldi munkavállalás kapcsolatkörnyezetének vizsgálatára egy rövid kérdőívet szerkesztettünk, amelynek alapján, 25 vendégmunkán megfordult helybeli lakost kérdeztünk ki. Végül, a kapott adatokat rendszereztük, értelmezésükhöz felhasználtuk a helyi társadalom életviteléről, kulturális sajátosságairól hosszabb ideje végzett megfigyeléseinket is.

A VIZSGÁLAT TEREPE

Vizsgálatunkhoz olyan települést választottunk, amelynek demográfiai, társadalmi, ökológiai jellemzői a Székelyföldön – leszámítva az 1968 után látványosan iparosított és kiépült kisvárosokat közvetlenül övező falusi településeket, általánosan mondhatnók. E kiválasztási szempontok hangsúlyozása azt az előfeltevésünket jelzi, hogy a vizsgálati eredmények hason-

¹ Az empirikus adatgyűjtés a következő lépésekben történt: a település helyi tanácsának gazdasági nyilvántartásai alapján elkészítettük a falu összes háztartásának és a családtagoknak a listáját (házsám szerinti sorrendben), feltüntetve a családtagok életkorát és foglalkozását. E lista alapján végigkérdeztünk 7, a falu fizikai területének különböző pontjain lakó fiatal és középkorú személyt az összes családról. Válaszaik nyomán azonosítottuk azokat, akik az elmúlt három év során, vagy éppen a kérdés időpontjában, külföldi vendégmunkán tartózkodtak. Ezután mindegyikükről személyi adatlapot készítettünk, amelyre esetenként a következő adatokat vezettük fel: nem, életkor, családi helyzet, szakképzettség, munkaviszony, családi gazdaság. Mivel a település lélekszáma 1337, a falu felnőtt lakosságából mindenki ismeri a másik helyzetét, ezért a személyi adatlapok kitöltéséhez elég volt 11 személy kikérdezése és néhány utólagos ellenőrzés.

ló jellegű települések esetében érvényesek lehetnek. Ezért indokolt a továbbiakban a vizsgálat terepének szociokulturális jellemzőit röviden ismertetni, kiemelve a tényezőket, amelyek a munkavállalók döntéseibe közvetlenül vagy áttételekkel beépülhetnek.

Kutatásunk színhelye a magas dombvidéki Köves.² A faluban a múltban nagybirtok nem volt. A föld gyenge termőképességű. A családi kisgazdaságok – szám szerint 605 – a termelőségvetkezett felszámolása után visszakapott, leromlott minőségű parcellákon külterjes, természetes gazdálkodást folytatnak. A szántóföldi növénytermesztés közvetlen pénzjövedelmet nem hoz, csak a fogyasztási szükségleteket (sok esetben még azt sem) fedezi. A földművelés, különösen a saját igaerővel nem rendelkező családok esetében jelentős pénzbefektetést is igényel. A szántás, vetés, cséplés, szállítások díja igen magas a más ágazatokból (állattenyésztés, állami fizetés, nyugdíjak) a családi háztartásokba befolyó pénzjövedelmekhez képest.

Az állattenyésztésnek viszonylag kedvezőbb természeti feltételeket jelentenek a faluhatár kiterjedt legelői, kaszálói, a fajtaállomány azonban silány, a takarmányozás többnyire csak a természetes kaszálók termésével történik.

A létfenntartó alapfoglalkozások mellett Köves lakossága az évszázadok alatt különböző jövedelemkiegészítő tevékenységeket is folytatott. Ilyen volt a falu határában vagy a környékén lévő természetes erőforrások felhasználásán alapuló hamuzsír-készítés, rúdvas előállítás, só fuvarozás, mészégetés, de a felesleges munkaerő faluhatáron kívüli áruba bocsátása is. Ezek a tevékenységek az egyes családi háztartásokon belüli gazdasági szerepükön túl a falu életteréből való egyéni kilépés alkalmait is jelentették. E ténynek kiemelt jelentősége van a mai külföldi munkavállalás mentális feldolgozásában.

Néhány szellemi foglalkozású kereső, illetve földbirtokkal és állatállománnyal nem rendelkező háztartáson kívül a családok, bármilyen pénzjövedelmük is van, valamilyen mértékben foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A munkaképes lakosság más gazdasági ágazatokban való foglalkoztatottsága korlátozott. A faluból elérhető a közeli (15 km) kisváros nehézipari üzeme, illetve a 35-40 km-re fekvő bányavidékek. Mellettük néhány helybeli, illetve szomszédos településen működő szolgáltató intézmény nyújt munkalehetőséget.

1990-ben még 141 más településre ingázó személyt (122 férfi, 19 nő) tartottak nyilván, mára ez a szám az elbocsátások következtében a felénél is kevesebbre csökkent. Az egész évi folyamatos munkalehetőség még az állami vállalatoknál sem minden esetben biztosított. A működési zavarokkal küszködő gazdasági egységek fizetetlen szabadságra, „technikai” munka-

2 Mivel a falu egy hosszabb távra tervezett kutatómunka terepe, valódi nevét elhallgatjuk. A „Köves” név a faluhatár egyik természeti adottságára utal. Minden más adat megfélel a valóságnak.

nélkülinek küldik az alkalmazottakat. A kényszerszabadságon lévők más ágazatokban otthonról elérhető munkahelyeket nem találnak, a vidék fejletlen gazdaságszerkezete nem köti le az állami vállalatoknál feleslegessé váló munkaerőt.

A helyi családi kisgazdaságok mezőgazdasági termelése munkaerő-igényes. A faluhatár különböző pontjain lévő szétdarabolt családi földbirtok, a hagyományos termékszerkezet és termelési technológiák az elért jövedelmekhez viszonyítva túl nagy munkaerő-ráfordítást igényelnek. A különféle állami munkahelyekről kiszoruló munkaképes rétegnek a termelés feltételrendszerre nem vonzó. Ez a réteg ingázó alkalmazottként a közismert kétlaki életformát folytatta: az állami szektorban ledolgozott napi nyolcórás munkaidő után, rész munkaidőben, a termelőszövetkezet idején a háztáji parcellákon, majd a visszakapott magántulajdonú földeken szerezte meg a családi jövedelmét. Az évtizedek alatt kialakult életszínvonal- és igényszinthez viszonyítva az új helyzet, amikor megszűnik vagy bizonytalan a havi fix jövedelem, kétségkívül visszaesést jelent. A családi fogyasztás már elért szintje és szerkezete egyre nehezebben tartható fenn. Fokozottan érvényes ez a megállapítás azokra a csoportokra, amelyek nem rendelkeznek családi gazdaságokkal, illetve e gazdasági háttér szerény.

DEMOGRÁFIAI, TÁRSADALMI HELYZETKÉP

A falu lakóinak száma a téészesítés (1962) előestéjén meghaladta a 2500-at, de a következő évtizedben rohamosan csökkent az elvándorlás, ezen belül is a biológiaiilag termékeny réteg elvándorlása következtében. A helyi népességszám viszonylagos stabilitása a hetvenes évektől követhető nyomon, amikor a késleltetett székelyföldi ipartelepítés és a bővülő közlekedési lehetőségek lehetővé tették az egyre gyengébben működő termelőszövetkezetből menekülő munkaképes lakosságnak és a felnövekvő nemzedék egy részének az otthonmaradást.

A mai foglalkoztatottságra jellemző, hogy:

– állami alkalmazottakat, eljárókat és helyben munkát találókat 143 családban (23,6 százalék) találunk. Ebből 104 családban egy személy kereső foglalkozású, 39 családban mindkettő;

– nincs állami alkalmazott 111 családban (18,5 százalék), ahol munkaképes felnőttek vannak;

– nyugdíjasok³ 351 családban élnek (58 százalék), ebből 249 családban (41,25 százalék) két családtag nyugdíjas, 102 családban (16,8 százalék) csak

egy.

³ A nyugdíjasok többsége (398 fő) téésznyugdíjat kap, ami nagyságrendekkel kisebb az állami munkahelyekről nyugdíjba kerültek (202) havi járadékánál.

A 143 családban élő 182 állami alkalmazott a kövesi összlakosság 12,7 százaléka. Ezek az adatok jelzik a helyi munkanélküliséget. A 111 állami munkahellyel nem rendelkező családból magántermelőként alig tucatnyi család biztosítja saját gazdaságából a létfenntartását, a többiből a családi gazdaságon kívüli munkavállalásra kényszerülnek a családfenntartók.

A kövesi lakosság 7,3 százaléka magyar nyelvet beszélő, a többségi magyarok által cigánynak tartott lakos, akik azonban az 1992-es népszámláláson mindannyian magyarnak vallották magukat.

Mielőtt tovább mennénk, a következőkben előforduló néhány fogalmat pontosítanunk kell. Mivel a külföldön munkát vállaló kövesiek csaknem teljes létszámban Magyarországon árulják munkaerejüket (egy személy dolgozik a faluból Németországban, „hivatalosan”), a továbbiakban vendégmunkáson a Magyarországon időszakosan munkát kereső helyieket értjük. Nem térünk ki a Magyarországon végleges letelepedési szándékkal tartózkodókra, ezek egy része már megszerezte az állampolgárságot, mások ügye folyamatban van, évente csak egyszer-kétszer jönnek haza rövid időre a faluba.

Vendégmunkás-potenciálon a falu társadalmából a folyamatosan ki- és visszalépők csoportját értjük, kilépésen az egyszeri távozás és visszatérés közötti időszakot.

KIK A VENDÉGMUNKÁSOK A FALU TÁRSADALMÁBAN?

Nézzük, milyen összetételű az elmúlt három esztendőben vendégmunkát vállalók csoportja. Összesen 159 személy fordult meg egy vagy több alkalommal magyarországi vendégmunkán a faluból. Nem és korcsoportok szerinti megoszlásukat az 1. táblázat mutatja

1. táblázat

A VENDÉGMUNKÁSOK SZÁMA NEM ÉS KOR SZERINT

	15-20	20-30	30-40	40-50	50-60	60 fölött	Összesen
Férfi	15	51	23	19	17	4	129
Nő	2	9	9	9	9	–	30
Össz.	17	60	32	27	19	4	159

A női munkanélküliségnek ellentmondó alacsony női munkavállalás egyik magyarázata, hogy a sok szempontból tradicionális kiscsaládokban a családfenntartó szerep elsősorban a férfiaké. A gyermeknevelés, háztartásvitel e környezetben érvényes formái inkább megkövetelik a női, mint a férfi munkaerő helyben maradását.

A vendégmunkásokat a foglalkoztatás, társadalmi helyzetük és a munkavállalás gyakoriságát tekintve több szempont szerint vizsgáltuk.

1. *Szakképzettség*: szakképzett munkás volt 100, szakképzetlen 59.

2. *Munkaviszony*: a vendégmunka ideje alatt 30 kövesinek volt munkaviszonya otthoni állami vállalattal. Ők évi szabadságukat vagy a vállalati munka időszakos szüneteit használva vállaltak Magyarországon munkát.

3. *Családi helyzet*: 159 vendégmunkás közül 106 családos.

4. *Családi gazdaság*: 101 vendégmunkás mögött áll olyan családi gazdaság, ahol a létfenntartáshoz szükséges jövedelmek elérhetőek lennének a munkaerő áruba bocsátása nélkül is. Természetesen a családok vagyoni helyzete különböző, ennek elemzésére itt nem térhetünk ki. 58 munkavállaló esetében nincs jövedelmet hozó saját gazdaság, többségük cigány.

5. *A munkavállalás gyakorisága*: két esetet különítettünk el, amikor az egyén egyszer, illetve többször járt külföldön a munkakeresés szándékával. 13 kövest lakos csak egyszer fordult meg Magyarországon pénzkereset céljából. Többségük útja sikertelen volt, negatív tapasztalatokkal, ezért további kilépésekre nem vállalkoztak. 146 esetben többszöri kilépési alkalmról van szó.

A munkavállalók fenti mutatók szerinti kategorizálása igen heterogén társadalmi helyzetű csoportot körvonalaz. Nézzük meg a továbbiakban, kik a munkavállalók a helyi társadalomban.

Első megállapításunk, hogy a fizikai dolgozók minden kategóriáját magába foglaló összes családtípust érintette a családon kívüli munkavállalás jelensége. Az alkalmi munkákból élő cigánycsaládoktól a kétkeresős, saját önellátását is megvalósító családokig, minden típusban találunk példát vendégmunkás kibocsátásra. Röviden, a fizikai dolgozók körében nem találtunk semmiféle korrelációt a külföldi munkavállalás és a család anyagi-vagyoni helyzete között. (Nem vizsgáljuk, hogy a kövesi szellemi foglalkozásúak miért nem élnek a vendégmunka lehetőségével. Egy esetről tudunk, amikor egy egészségügyi középkezelő huzamosabb ideig dolgozott Magyarországon. Esetükben – amellet hogy a közeljövőben nem fenyegeti őket munkanélküliség – feltehetően erősebben működnek a fizikai munkavállalást gátló presztízs-okok, mint városi sors-társaiknál). Ahogy a család anyagi helyzete irreleváns a munkavállalásban, a helyi társadalmi hierarchiában birtokolt státussal sem korrelálható a vendégmunka. A hierarchia csúcsán levő „rangos” családokban éppen olyan gyakori a külföldi munkavállalás, mint az alullevők körében. Jelentős különbségek a jövedelem-felhasználásban vannak. Mielőtt azonban erre rátérnénk, nézzük meg a vendégmunka néhány aspektusát.

HOGYAN ÉS MIKOR VÁLLALNAK MUNKÁT?

Kitől, honnan szereznek információkat az időszakos magyarországi munkavállalók a munkaalkalmakról, a munka- és kereseti feltételekről?

Igen változatos, többféle kapcsolat lép működésbe, ha valaki elhatározza, hogy külföldre megy dolgozni. Nemcsak a falubeliektől, rokonoktól, barátoktól, hanem a szomszédos településeken élő ismerősöktől is származhat-

nak azok az információk, amelyek alapján döntés születik. A kezdeti időkben (1990–1991) sokan indultak el „vaktában”, a jó szerencsésükre bízva magukat. Ma már nagyon ritkák az ilyen esetek, mindenki igyekszik már itthonról biztos, vagy legalábbis annak tűnő úti célokat találni. A munkakeresésben a helybelieknek igen hasznos információkkal szolgálnak azok a volt falusfelek, akik már 1989 előtt elhagyták az országot, és véglegesen Magyarországon telepedtek le. Nemcsak információkkal, hanem átmeneti időre szállással is segítik a kint dolgozókat. A kitelepedettek közül egy fővárosban élő személyről köztudott, hogy széles kapcsolathálózatot tart a kezében, kiterjedt ismeretségi körében mindig talál valamilyen munkát az érdeklődő kövesieknek. Ez a szolgáltatás természetesen díjtalan, a földinek járó segítség.

A magyar fővárosban dolgozó férfiak többsége az építőiparban, vállalkozóknál talál alkalmazást. Egy-egy rövidebb időszak elteltével (ez egy hónap azoknál, akik turistaként érkeznek, mivel az útlevelet láttamoztatni vissza kell jönni legalább a határig) sok esetben a munkaadóval kötött szóbeli egyezség a következő kiutazás alapja. A munkavállaló nők (fiatal lányok és otthoni kereseti lehetőség nélküli özvegyek) elmondták, hogy újsághirdetések alapján is kerestek és találtak munkát Budapesten (például kaktusz- és gombatermesztőknél).

Rákérdezve az első lépésre, kiderült, hogy 25 személyből senki sem vágott neki egyedül az ismeretlennek. Többnyire barátal, rokonnal, közeli ismerőssel, mások családtaggal (apa a fiával, testvérrel) indultak el. A cigányok általában családotól mennek Magyarországra, nemcsak munkaképes, hanem kiskorú gyerekeiket is magukkal viszik. Ők inkább kerülnek a fővárost, vidéken erdőkitermeléseknél, mezőgazdasági munkáknál dolgoznak, így sikeresebben elkerülik a hatósági zaklatásokat, és ezzel a havonta kötelező útlevél-láttamozástól is megmenekülnek. A vidéki munkahelyekre is eljutott kövesiek inkább ott élő rokonok, ismerősök révén találnak munkát (Egerben, Kecskeméten, Tokaj vidékén).

A munkaerőpiacon a legsikeresebbek azok, akiknek szakmájukban, vagy ahhoz közel álló tevékenységekben kerül munkalehetőség.

Láttuk, hogy a kövesi vendégmunkások szociális szempontból heterogén összetételű csoportot alkotnak. Az anyagi életkörülmények, foglalkozás, iskolázottság, életciklus, családszerkezet, jövedelmek, megélhetési stratégiák, mentalitások és más dimenziók bonyolult összjátékának eredménye a munkavállalás egyéni eldöntésének pillanata. Ebből feltételezhetően az is következik, hogy egy-egy kilépési időszak és időtartam is több tényező együttes hatásának következménye, e tényezők fontossági sorrendje egyenként változik. A faluból folyamatos a kilépés, állandóan Magyarországon tartózkodik egy változó létszámú vendégmunkás csoport. Hogy e lüktető mozgás valamiféle törvényszerűségeit rögzíthessük az időben, vegyünk a vizsgálat időegységének egy évet.

Kikérdezésekből rekonstruálva az évi munkaerő-vándorlás képzeletbeli görbáját, két csúcsidezőszakot rögzíthetünk: a késő tavasz-nyárelőt és az őszt. Az évi egyénekenkénti kilépések időtartamát is figyelembe véve a következő kép körvonalazható:

1. *Egész évben*, télen-nyáron az dolgozik folyamatosan Magyarországon, akinek

– nincs munkaviszonya, munkanélküliként már nem jogosult a munkanélküli segélyre;

– nincs családi gazdasága, vagy ha van is, az otthon maradt házastárs egyedül vagy valamelyik szülő segítségével elvégzi a szükséges munkákat;

– sikerült olyan állandó munkahelyet és lakást találni, ahol egész évben tartózkodhat.

A munkanélküliek népes csoportjából (129) aránylag kevesen, 20–22 személy tartózkodik a téli ünnepek kivételével egész év folyamán Magyarországon.

2. *Tavasztól-őszig* kint tartózkodnak azok a kövesiek, akiknek nincs családi gazdaságuk, illetve ha van, a munkaerejük nélkülözhető. Kinti munkalehetőséget főleg a mezőgazdasági munkák jelentenek számukra. A tavasztól őszig vendégmunkán levők jelentős része a kövesi cigány lakoságból kerül ki, néhány család teljes létszámmal felkerekedik tavasszal, és csak késő ősszel érkezik haza (kb. 30-35 személy).

3. *Többször* kilépnek azok a munkaviszony nélküli kövesiek, akik családi gazdaságukban mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak. A tavaszi munkálatok (szántás, vetés) elvégzése után a takarmánykészítés időszakáig, majd a betakarítás után egy-két hónapra „kimennek pénzkeresetre”. Ők nem vállalják hosszabb időszakra a távollétet, az elkerülhetetlenül családi gazdaság leépülésével járna, s több veszteség érné a családot, mint a vendégmunkából származó jövedelem. Ennek a megélhetési stratégiának nemzedékekre visszamenő előtörténete van a helyi társadalomban (erről később lesz szó).

4. *Évente egyszer* lépnek ki egy hónapra azok az kövesi állami alkalmazottak, kik az évi szabadságuk alatt vállalnak vendégmunkát. Előfordul, hogy „rendes” szabadságot sikerül fizetetlen szabadsággal megtoldani.

A kilépők legnépesebb csoportja a 3. típusba tartozóké, az ő mozgásukkor tartózkodik a legtöbb kövesi vendégmunkás Magyarországon.

KIK NEM MENNEK VENDÉGMUNKÁRA?

Talán nem érdektelen szemügyre venni azokat a helyzeteket sem a fizikai dolgozók körében, amikor az egyén nem vállalkozik vendégmunkára. Tucatnyi ilyen eset leltároztunk fel a munkaképes fizikai dolgozók körében, és nem találtunk olyan relevanciával bíró mutatókat, amelyeket a vendégmunka elutasításának motívumaként értelmezhetünk. Általános helyzetkép, hogy a biztos munkahely és a háttérben a munkaerő felhasználó családi gazdaságok hozzátartoznak az otthonmaradók életkörülményeihez, de

ugyanazek az életfeltételek megtalálhatók csaknem ugyanannyi munkavállalónál is. Alapos a gyanúnk, hogy a kilépés motivációihoz az egyéni-családi gazdasági mentalitás, a kockázatvállalás képessége, az idegen környezettel való megbirkózás készsége is hozzátartozik.

Az alábbiakban egy konkrét példán látható, hogyan lesz valaki – életében először – 4. típusú munkavállaló 1993 tavaszán. A negyvenéves ingázó szakmunkás, B. családja (egy udvaron három generáció) hagyományos földművelő-állattenyésztő gazdálkodást folytat, ahol a családi munkamegosztásban mindenkinek megvan a nagyon jól bejáratott szerepköre. A családfő pénzjövödelmét B. gyári fizetése és a szülők téesznyugdija jelenti, szántóföldi terményből és állati termékekből teljesen önellátóak, sőt eladásra is kerül tej, hús. A családi pénzjövödelmet lakásfelújításra és munkaeszközvásárlásra (kaszagép, motorfűrés) fordították az elmúlt évtizedben. Az újratermelés-beruházás kialakult egyensúlyát súlyos csapás érte ez év tavaszán, elpusztult az egyik igásló. A család kénytelen volt kölcsönpénzből másikat vásárolni a sürgető mezőgazdasági munkák végzésére. A rokontól kért kölcsön visszafizetésére két lehetőség kínálkozott: vagy szarvasmarhát adnak el, vagy B. a vendégmunkával szerzi meg a pénzt. A család (s ezen belül B. is) hagyományos normakövető típus, a gazdasági beállítódásukban a takarékos beosztás, mértékletes fogyasztás, óvatos előrelátás érvényesül, kockázatvállalás és vállalkozói készségek nélkül. B. hosszas töprengés után elhatározta, hogy vendégmunkával próbálkozik. Információkat gyűjtött ismeretségi körében, és egy biztosnak tűnő ajánlatra felkerekedett. Egy hónapot dolgozott Budapesten építkezésen, hazaérkezve a megkeresett forintot a feketepiacon átváltotta lejre, és törlesztette az adósságot. A jövő évi szabadságot újra vendégmunkára szeretné felhasználni. Saját bevallása szerint, ha előzőleg nem kerül a kárvallott adós helyzetébe, nem próbálkozott volna vendégmunkával ebben az évben sem.

VÁLTOZATOK A JÖVEDELEM FELHASZNÁLÁSÁRA

A vendégmunkával megszerzett pénzjövödelmek felhasználásának vizsgálatokor a terepkutató kész, a cselekvők magyarázatára nem szoruló tényekkel találkozik. A követett eljárásokból, cselekvési stratégiákból neki kell kikövetkeztetnie az egyéni döntési folyamatok mélyén rejlő motivációkat. Mielőtt rátérnék a vendégmunka motivációnak vizsgálatára, célszerű áttekinteni, hogyan használják fel a háztartásokban a családon kívüli munkavállalás pénzjövödelmeit.

Megfigyeléseink alapján a kereset-felhasználásban négyféle stratégiát különíthetünk el. Természetesen vannak átmeneti, vegyes formák is, de a pénzhasználat alábbi típusai határozottan érvényesülnek a munkavállalók körében.

1. *Pazarló fogyasztók*: esetükben nem fedezhetők fel a családi háztartás-szervezésben a racionális kalkuláció ismérvei. Beállítódásuk egészében a

jelenre orientált, a cselekvésmódokból nem olvashatók ki a jövő biztosítására utaló eljárások. A hazahozott pénzből vagy pénzzé tehető cikkekből (például ruhanemű) addig él a család, amíg a készlet tart. A következő határlépcső útjétségeit legtöbbször már kölcsönkérnek. A pénzhasználat pazarló-hivalkodó jellegét gyakran megfigyelhetük a falu italboltjaiban. E családoknak a megkeresett pénz elköltése *ünnep*, az ünnep addig tart, amíg a pénz el nem fogy. Az ünnephez természetesen hozzátartozik a nyilvánosság, ennek egyik kitüntetett színtere a helyi társadalomban a kocsmá.

A kereset egészének azonnali felélése a helyi köztudatban „élhetetlen”-nek minősített családokra jellemző, akik „régén is gyarlók voltak, s most is azok” (62 éves férfi). A kereset pazarló fogyasztóinak többsége a helyi „cigány etnikum” köréből kerül ki.

2. A kereset *beosztó felélést* azokban a családi gazdasággal is rendelkező háztartásokban figyelhetjük meg, ahol a mezőgazdasági termelésből nem származik pénzjövedelem, termények nem kerülnek a piacra, sőt a gazdaság működtetéséhez szükség van a gazdaságon kívüli munkavállalásból szerzett pénzre is. Ezekben a családokban a kétféle jövedelemforrásból sikerül a családi háztartás kialakult egyensúlyát fenntartani, de gyarapodás nem fedezhető fel.

3. *Befektetett keresetekkel* ott találkozunk, ahol más pénzjövedelmek (például kétkeresős családokban a fizetés, a gazdaság pénzjövedelmei tej- és húseladásból) lehetővé teszik, hogy a vendégmunkával szerzett pénzt a családi gazdaság fontosnak ítélt beruházásaira fordítsák. Munkaeszközöket, kisgépeket vásárolnak, vagy az állatállományt gyarapítják. Ebben a típusba soroljuk azokat a nem termelő pénzberuházásokat, amelyek a háztartás tárgyi felszereltségét, a lakáskomfort megteremtését célozzák, vagy a presztízsfogyasztásban jelentkeznek (autó, színes televízió, videokészülékek, divatos ruházati cikkek).

4. Végül néhány családban, ahol nincsenek anyagi gondok, a lakás és a gazdaság tárgyi felszereltségét már megteremtették, *feltehetően tartalékolják* a vendégmunkán szerzett pénzt, mivel nem „látható”, mire költik. Az ilyen, általában kétkereskedős családok felnőtt tagjai évtizedek óta állami munkahelyen dolgoztak. Utóbb a családfejt szaktudásáért (például kőművesek) átlagon felül megfizették a külföldi munkán. Nem tapasztaltuk, hogy a tartalékolta pénzt valamilyen család vállalkozásba fektetnék; egy esetről tudunk, amikor a kisiparhoz szükséges gépet (kötőgép) vásároltak.

A VENDÉGMUNKA REJTETT MOTIVÁCIÓI

Kérdésfelvetésünk a következő: miért vállalnak vendégmunkát a kövesi és más hasonló falvak lakói? Köznapi értődéseink perspektívájából teljesen banális a kérdés, és mindig kész is a válasz: nyilvánvaló, hogy pénzre van szükségük a családoknak a megélhetésükhöz, s ezt a pénzt kell megkeressék a családi gazdaságon kívüli munkavállalással. De a dolog nem ilyen egyszer-

rú, mert gondoljuk csak el: elképzelhető lenne az is, hogy például a falu kereső rétegei nem a leírt módon viselkednek az 1989-es fordulat után kialakult helyzetben. Megtehették volna, hogy a romló életkörülményekre csökkentett igényekkel válaszolnak, átszervezik háztartásukat, maximálisan kihasználják a családi gazdaságuk nyújtotta jövedelmező lehetőségeket stb., vagyis egy sor más stratégia is használható lett volna. Elképzelhető lehetne, hogy az otthonuktól távoli munkalehetőségek közömbösen hagyják a mai vendégmunkásokat, és nem mozdulnak ki a falujukból.

Bátran kijelenthetjük, hogy efféle magatartásmódok képtelenségnek tűnnek a szóban forgó szociokulturális környezet cselekvőinek. A magyarázathoz meg kell találnunk a helyi társadalom mindennapi életében előforduló értődések, rendező fogalmak azon nyalábjait, amelyek működése következtében külföldi munkavállalás általában elfogadott jelenség. Keressük azokat a „jelentésteli belső mozzanatokot” [4], amelyek a rögzített cselekvésmintákat eredményezték az egyéni döntési folyamatokban.

Értelmezésre az a tapasztalati anyag kínálkozik, amit a vizsgált környezetben eltöltött idő alatt raktározunk el: számos apró megfigyelésből, interakciók, vélemények, cselekvésminták elemzéséből próbáljuk leszűrni, mit is jelent a vendégmunka a helyi társadalom munkavállaló és nem munkavállaló tagjai számára.

Fejtegetéseinkkel induljunk ki abból a társadalomtudományokban közismert felismerésből, hogy az egyén mindig történetileg konkrét szociális térben találja magát. Estünkben ez a szociális tér a kövesi helyi társadalom mint kommunikatív, interaktív környezet, ahol minden egyénnek saját szerepe van a helyi társadalomban. A különböző pozíciók között nyilván értékülönbségek vannak. Az egyéni családi pozíciók értéke e szerkezetben többdimenziós jelenség, ennek egyik legfontosabb összetevője éppen a birtokolt anyagi javak mennyisége, és a birtoklás elismertsége a közvetlen környezetben.

A hierarchiában azok a pozíciók vannak magasabban, amelyekhez pozitív értéktartalmak kapcsolódnak. Mivel „az emberek inkább pozitívan akarják értékelni magukat, mint negatívan” [5], a hasonló értékelésért társadalmi versengés folyik a pozíciókért, illetve a pozíciókat tételező „javakért”. Az egyén képe a környezetében betöltött pozíciójáról tartalmazza a birtokolt vagy vágyott pozíciókhoz tartozó „kellékeket”, e kellékekkel rendelkezés társadalmi parancs az adott környezetben. Mármost ezek a parancsok az egyén társadalmi azonosságtudatának elemei, ilyenformán a cselekvő saját önértékelését biztosítja a parancsok teljesítésével.

E valóság működése értelmében az anyagi javak szüntelen szerzése a társadalmi versengés egyik legfontosabb formája. Ez a parancs itt a közös értelmezési keret egyik sarkköve, aminek aláveti magát a társadalom minden „normálisan” szocializált felnőtt tagja.

Fenti értelmezésünktől eltérő a helyi cigány lakosság magatartásmódja. Kulturális sajátosságot látunk abban, hogy a cigány etnikum társadalmi életében elsősorban nem a szerzésnek, hanem a már említett nyilvános fogyasztásnak van érvényessége.

Végkövetkeztetésként megfogalmazhatjuk, hogy a vendégmunka vállalása a falu életében a társadalmi versengés egyik formája. A cselekvőket azonosságtudatukhoz tartozó önértékelésük mozdítja ki a faluból, ahol a társadalmi együttélésben a másakra figyelés, a „másik is ezt teszi” a mindennapi viselkedésformák fontos rendezőelve. A munkavállalással megszerezhető keresetnek a közvetlen felhasználás mellett identitás-fenntartó, identitásteremtő és társadalomépítő szerepét emeljük ki.

Természetesen nem állítjuk, hogy a külföldi munkavállalásban a társadalmi versengés az egyetlen hajtóerő. A Magyarországra vándorlás készségében valószínű, hogy szerepük van a kulturális mintáknak is. Például alig akad kövesi család, ahol ne élne az emléke valamelyik családtagnak, rokonnak, aki az első világháborút megelőző időben vagy az 1940–44 közötti időszakban „Pesten szolgált”, közülük többen oda is telepedtek. De nem elhanyagolható az a már említett körülmény sem, hogy a rövidebb-hosszabb ideig tartó kilépés a falu világából már az elődök tapasztalata is: például a városi cselédeskedés, a XIX. század végén– XX. század elején a Székelyföldön, az amerikai, óromániai munkavállalás a századforduló idején, később a két világháború között a fejlődő Brassóban dolgozó sok székely fiatal.⁴ Ezek az előtörténetek is okai annak, hogy akilépést a faluból általános társadalmi jóváhagyás övezi, nem ütközik mentális akadályokba.

ELŐREJELZÉS

Összegzésként a Kövesen tapasztaltak alapján következtetünk a külföldi munkavállalás közeljövőben várható alakulására a székelyföldi rurális régióban.

A legfontosabb kérdés kétségtelenül a vendégmunkások létszámának alakulása az elkövetkező időszakban.

Hogyan viszonyul a székelyföldi falusi népesség a külföldi munkavállalás lehetőségéhez, milyen szakképzettségű, életkorú munkaerő jelentkezhet a fogadó ország munkaerőpiacán?

Nyilvánvaló, hogy Romániában a makrotársadalmi változásokat még sokáig nem kísérik gazdasági fellendülés évei. Csaknem bizonyosra vehető, hogy a gazdasági nehézségekkel az életkörülmények romlása tovább folytatódik.

4 Különböző korszakokban írók, publicisták is felfigyeltek a székelyföldi migrációs jelenségekre. Jórészt ideologikus alapállásból, a jelenség negatívumait hangsúlyozták [1] [2] [3].

Úgy ítéljük meg, hogy a szóban forgó környezetben nem várható a munkavállalók létszámának emelkedése a bekövetkező kedvezőtlen gazdasági változásokkal párhuzamosan. Feltételezésünket a következő megfontolással indokoljuk.

A '89-es fordulatot követő három évben a székely falusi régiókból a külföldi munkalehetőségek irányába megmozdultak a helyi társadalmak „mobil” elemei. Akik ez alatt az időszak alatt nem vállalkoztak kilépésre, azokat nem motiválják majd a tovább fokozódó gazdasági nehézségek sem. Egyrészt, mert már kiépítettek egy védekezési stratégiát a családi gazdaságban a termelés-fogyasztás arányainak szabályozásával, másrészt, mert az egyéni döntési folyamatokban a helyben maradó munkaképes rétegnél valószínű nincs a kilépés vállalásához elegendő súlya (egyéni beállítódásokból, attitűdökből következően) a társadalmi versengésben való részvételnek. Láttuk, hogy a családi gazdaságon kívüli munkavállalásban a megélhetés gondja – mint motiváció – nem általános érvényű. Akiknek ez volt a legfontosabb, azok már rég kimozdultak a faluból. Akik nem vállalkoztak eddig kilépésre, azok között kevés a jövőbeni vendégmunkás, ez a réteg kivédi a családi gazdaságra nehezedő nyomást külső munkavállalás nélkül is. A helyben maradók ma igazolva látják saját stratégiájukat a külföldi munkaerő-piaci helyzet kedvezőtlen alakulása hallatán (csökkenő órabérek, korlátozott munkalehetőségek, hatósági zaklatások).

Ha nem is várható érezhetően növekvő vendégmunkás-hullám a Székelyföld falusi településeiről a fogadó ország munkaerőpiacán, az nem kétséges, hogy a munkavállalók létszáma nem is csökken, mivel a helyi környezet taszító hatása továbbra is működik.

IRODALOM

1. Balogh Edgár:

Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944. Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1978. 66. old.

2. Balogh Edgár:

Vargyasi változások. Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1979. 17–19. old.

3. Böződi György:

A székelyek szétszóródása. In: Agrárszociológiai írások Magyarországon 1900–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

4. Jack D. Douglas:

A mindennapi élet megértése. In: A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat, Budapest, 1984. 385. old.

5. Pataki Ferenc:

Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 281. old.